

Évszázados falutörvényeink

A helytörténeti kutatás a jogi emlékek feltárásában még alig merített valamit a lehetőségekből. A lábon álló tárgyi emlékek egy részét, mint például a középületeket, a pellengéret, a határhalmok kőjeleit stb. számon tartja a műemlékvédelem, az igazságszolgáltatás és igazgatás eszközeinek (pl.: kaloda, mértékek, bírói pálcák stb.) szép eredeti példányai megtalálhatók a múzeumokban. Sok probléma mutatkozik azonban a jogi tartalmú irattal. Egy részük bekerült ugyan a levéltárakba, de a latin vagy a német jogi nyelv ismeretének hiányában – vagy a nehéz olvashatóság miatt – a kutatók idegenkednek a feldolgozástól. Nagyszámú irattal találkozhat még családi, községi és egyházi levéltárakban is, amelyeknek idővel – a helyi szakemberek ébersége ellenére is – rendszerint az elpusztulás a sorsuk.

Pedig ezek az íráskorok nagyon fontos, sokszor kizárólagos forrásai a magyar történelemírásnak, különösen a társadalom- és gazdaságtörténeti kutatásoknak. A jogi tartalmú okiratokból meglepően jól vizsgálható az a kérdés, hogy a valóságban, a nép mindennapi életében tényleg az állami törvényeket alkalmazták-e, vagy helyi jogi népszokások keletkeztek, amelyeket az emberek szívesen követtek. A falusi vagy mezővárosi bírónak egy-egy ítéletkézése önmagában is értékes lehet, mert a felmerült jogi eset kapcsán leszűrt vélekedés, bölcselkedés, állásfoglalás tulajdonképpen mélyen belevilágít a közösség belső életében uralkodó szabályokra, a nép jogérzetére és -tudatára.

Az eseti döntések mellett még értékesebbek az elvi jellegű irányelveket, normákat rögzítő, általános szabályokat tartalmazó falukönyvi bejegyzések, az ún. *falutörvények*. Csak sejtjük, okirati utalásokból merünk rá következtetni, de a középkori falusi irattal szinte teljes elpusztulása folytán bizonyítani nem lehet, hogy a magyar falvaknak már a XIV. század óta kialakult és jól bevált szokásjogi rendtartásai voltak, amelyeket elsősorban emlékezetben, de sokszor írásban is rögzítettek. A legrégebbiről írásban is fennmaradt falutörvényeink pedig éppen *négyszáz évesek*, és ez időszzerűvé teszi, hogy falutörvényeink helyzetét röviden áttekintsük.

Hogyan keletkeztek a falutörvények? A falvak száma az akkori Magyarország területén a XVIII. század végére már elérte a tízezret, a lakosságnak jóval több mint a fele, hozzávetőleg 60%-a élt falun, és ők termelték a nemzeti jövedelem mintegy 65%-át.

Ezt a statisztikai fölényt és gazdasági túlsúlyt azonban korlátozta a korabeli közép-európai viszonyoknak megfelelő társadalmi-jogi eszközök útján a földesúri hatalom és a vármegyei ellenőrzés. Falutörvény létrehozásához közbizalmi önállóságra, ún. *autonómiára* lett volna szükség, ami a falvak esetében csak annyira érvényesülhetett, amennyiben azt a földesúr vagy a vármegye megengedte. Ezek érdekeitől, tetszésétől függően nagyon sokféle lehetett a falvak állapota, szokásjogi rendje.

Különösen a jobbágyközségek helyzete volt ebből a szempontból rendkívül nehéz, amelyek kiváltságokra nem nagyon hivatkozhattak. Jogaikat és kötelezségeiket, a szolgáltatások módját és mértékét, egyes jogkörök átruházását a földesúr bevált jogi formákban, a hírhedt urbáriumokban rendezhette, amelyek tartalmát leginkább egyoldalúan, önkényesen szabta meg. Nem állt érdekében, hogy a falvak még falutörvényekkel is nehezsítsék kormányzási lehetőségeit.

A földesurak csak nagyon kivételesen, súlyos termelési, katonai, társadalmi okok miatt engedték megkötni a kezüket, különleges szabályzatokkal, mint pl. a falutörvényekkel. Találunk azonban szerencsésebb helyzetű községeket is, amelyek elérték, hogy földesuruk az alulról kezdeményezett rendtartást – leginkább az urbárium helyett – elfogadják, jóváhagyják. Itt már a kétoldalúságnak bizonyos jelei mutatkoznak, mert nemcsak a rendtartás témáinak a meghatározásánál érvényesült a falu akarata, hanem a szabályozás tartalmában is. Közös munkát ez tehát leginkább, mert a helyi viszonyokat illetően a jobbágyok bevált gyakorlatát foglalták a falusi kódexbe – feltéve, hogy ez nem volt ellentétes a földesúr törekvéseivel. Egész korai példa erre a Forró községé, amely 1601-ben a földesura, Kassa város színe elé új rendtartást terjesztett, mert volt ugyan korábban is „a falu akaratjából és az uraság akaratjából, de az pogányok (tehát a törökök) miatt elveszett . . .”

A jobbágyközségekhez hasonlóan a nemesi községeknek is fontos érdekeik fűződtek a belső életüket meghatározó okirat, a falutörvény elkészítéséhez. Ezzel féltve őrzött kiváltságait, önállóságukat igyekeztek megvédeni az országrésznyi földbirtokon gazdálkodó, országos méltóságokat betöltő, szomszédos főnemessel szemben. A földéhes és olcsó munkaerőre vágyó nagybirtokosok minden alkalmat megragadtak, hogy a kismemeseket úrbéri szolgáltatásra kényszerítsék. Elég ok volt, ha a községüket a török szorongatta és védelemre szorultak, vagy valami gazdasági segítséget kértek, a nagyúr mindjárt olyan okiratot is követelt tőlük, amelyben alávetették magukat földesúri jogának. *Így kerültek – többek között – földesúri hatalom alá az egykor katonai határról szolgálatuk folytán kiváltságos őrségi és hétfalusi (barcasági) magyar falvak.*

A XVI. század elejétől a királyi hatalom gyengülésével különösen megerősödtek az ilyen jellegű földesúri támadások a szabad paraszti falvak meglévő autonómiája ellen. Mohács után pedig a két király párthívei egymást gyanúsították az ellenséggel való cimborálás bűnével, s mindig a kisebbek lettek a vesztesek. A bajba került községek hiába fordultak a királyhoz, a vármegyéhez, az egyházhoz, segítséget ritkán kaptak.

Pedig egy falu ősi, főleg írásba is foglalt szabadsága még a legnehezebb időkben is jelentett valami kis védelmet az állami és a földesúri nyílt, brutális támadásokkal, jogi visszaélésekkel szemben. A lényege az volt, hogy a falu lakói együttesen, viszonylagos önállósággal igazgatták területüket, oldották meg a közös gondjaikat, szabadon választották meg előljáróikat. Életvitelükre maguk alkothattak szabályokat, amelyek sokszor – a középkor feudális viszonyai között – erősebbek lehettek a törvénynél is; ezért is nevezték az ilyen szabályokat „falutörvény”-nek. Ellátták a rendészeti feladatokat, és gazdálkodásuk módjába senki nem szólhatott bele. Minden külső hatalmi törekvessel szemben hatékonyan tudtak védekezni, ha jogállásukra, belső rendjükre, az ítélkezés és az igazgatás módjára, a határhasználatra, a közös haszonvételek megosztási módjára, a *tilalmasokra* és a büntetésekre stb. jól megfogalmazott rendtartást mutathattak elő. Ne feledjük, hogy az okiratok tisztelete régebben sokkal nagyobb volt, mint napjainkban. A falutörvényt több példányban állították ki, hogy szükség esetén legalább egy példányt elő tudjanak venni. Jóváhagyták a földesúrral, nemesi községben pedig a vármegye kiküldöttje előtt valamennyi kismemes aláírta.

Az egykori Magyarország területéről ismert falutörvények vagy a csak kivonatban fennmaradt ilyen jellegű okiratok száma meghaladja a százat, noha máig sincsenek tiszteességesen összegyűjtve. Jólvalóbb, mint a felük nyomtatásban is a kutatás rendelkezésére áll. Okirati utalásokból meggyőződéssel következtethetünk arra, hogy a levéltárak mélyén még nagyon sok falutörvény lappang.

A legrendszerettebbek és legrangosabbak kétségtelenül a *székely falutörvények*. Létrejöttük célja ugyancsak a falu jogának védelme, az idegen földesúri hatalmaskodás, beavatkozás elhárítása volt. A Székelyföldet ugyanis évszázadokon keresztül csak a székelyek birtokolták, itt a király földet nem adományozhatott, tehát a földesúri rendszer csak töredékesen valósulhatott meg.

Tragikus fordulat következett be a falvak önállóságát illetően is a székelység 1562. évi, nagy forradalmi megmozdulásának leverése után. A fejedelmi hatalom fölülük kerekedett, a bűnösnek talált székelyek földjére idegen földesurak telepedtek. Ezek következtében a Székelyföldön is erőre kapott a rendiség, a nemzetségeket háttérbe szorították az új földesurak, megjelent és tömegessé vált a jobbágyosság, amelynek alkotórészei az elszegényedett volt szabad parasztokból és az Erdély egyéb tájairól idetelepített munkásokból kerültek ki.

Elmúlt a régi, híres, egyetemes székely szabadság korszaka, és a földhöz jutó új fő- és köznemesek a régi földjogokat, a földközösség hasznait a maguk részére igyekeztek kisajátítani. Ez azonban nem ment simán, mert az erdélyi fejedelmek hamar rájöttek, hogy az egykori szabad székelyek fegyverviselő rétegeit nem nélkülözhetik, tehát pártfogásba kényszerültek őket venni. Így az új földesurakkal szemben az ellenállás is erősebbé válhatott, és ebben fontos szerep jutott minden írásbeli bizonyítéknak, így a falutörvényeknek is. Segítségükkel a székely falvak igyekeztek fenntartani a falusi önrendelkezés hagyományos formáit. Ezt a küzdelmet tükrözik a székely falutörvények.

Az első két falutörvény 1581-ből a Székely Oklevéltárban olvasható, az utolsó 1775-ben keletkezett. Feltehető, hogy a különböző viszályok megelőzésére a XVI. század második felétől nagyon sok falu alkotott hasonló törvényt, ezek közül azonban alig maradt fenn néhány. Arra is következtetni merünk, hogy már korábban is létezhetek falutörvények, amelyek okiratai időközben elvesztek. Bizonyosra vehető, hogy az új szabályzatok a régi falutörvények végzéseit igyekeztek a megváltozott körülmények között éppen az idegenek törekvéseivel szemben átmenteni. Gyergyóújfalu 1581-ből származó falutörvényének több kitétele is éppen „a régi székely szabadság” idejére utal. Elevenítsük fel e régi székely falutörvény néhány artikulusát (cikkét):

„Minden ember, ki lovát az tilalmasban tartja, ennek előtte való törvényünk szerint nyűgben s kötélben jó módon tartsa, ha valami módon elszalad és megesküszik az ember rajta, hogy jó módon tartotta, a kárt megfizesse, de bírságot ne fizessen, de ha meg nem esküszik, annak a bírsága den. 12, éjjel pedig, ha valaki lovának a kötélit elorozzák, az ember megesküszik, hogy elorozták, az kárt megfizesse, a hajtópénzt is, de bírságot ne fizessen, ha pedig más ember lova miatt szalad el és megbizonyítatik, minden fizetés arra szálljon.”

„Mindeneknek ha jó módon az tizenkét hütös bírák gondot nem viselnek, ami az ő tiszteket nézi és valaki a királybíróknak panaszt téssen és megbizonyittatik, hogy a bírának vigyázatlanságok miatt lőtt a kár, az bírakra száll az tizenkét forint és a falu tisztán marad minden büntetéstől.”

„Mivelhogy az falunak végezése volt még a régi székel szabadságnak idejében is, hogy senki az falu határában mezőn, erdőn, falun is falu híre nélkül örökséget ne foglaljon magának, hanem falutól kövesse, ha az teljes falunak adhatája lészen, meglássák azt a helyet, de a falu engedelmiből örökösítse, de ha csak maga gondolatjából megyen rá, a falunak vesztszen minden marhája, az örökség is, ennek pedig mindenkor három törvénnyel való tilalma volt, ebben pedig a teljes falu előtt lőtt törvény mind a hütös bírákkal együtt, a háromtörvény ellen három tilalom, azaz 9 grán marad az az oly ember, hogy az falu végzésinek engedetlen volt.”

Más falutörvények a faluközösség újabb és újabb oldalát mutatják be, emlékeik tárják elént meglepő gazdagságban. Néhány kiragadott példa meggyőzhet erről bennünket. Megtudjuk pl., hogy a székely községben, Kisborosnyón 1724-ben „szeriben” folyt a hütösség, de ugyanígy a határpásztorság is, a közeli Szotyoron még a bikáhozás is. Itt a bíró minden esztendőben köteles volt hétszer megesketni minden embert „az kert gabona lopásért . . . úgy marhájjával tilalmasban járásért szolga legényeket is . . .” A szotyori falutörvény a nyomkövetési kötelezettségben való közreműködés is kötelezővé teszi a következő megfogalmazásban: „Ha valaki csengetne és az Falu nyomra hívná, hogy kára vagyon, és valaki el nem menne . . .”, büntetést fog szenvedni.

Figyelemre méltó és a korai jogi propaganda meglétére utal, hogy Alsócsernáton (Háromszék megye) falutörvénye 1716-ban tizenhatsoros rigmusban örökítette meg a szabályozás előnyeit. A törvényeknek versben való iskolai tanítására érdekes példa ez. A vers szövege a következő:

*A mi jó Atyáink a jámbor Régiek
A Törvényt mondották a Város Lelkinek
Annélkül fenn állni nem lehet senkinek
Szükséges hát lenni Falu Törvényinek*

*Ehez tartsa magát jámbor s tsintalan
Vakmerő és nyakas bátor s bátoratlan
Erős és erőtlén Gazdag s gyámoltalan
Örökös jövevény tudós bölts s tudatlan*

*Törvény és igazság ebből ki mondassék
Ki mire lessz méltó consideráltassék¹
Vétségtelen igaz meg szabadítottassék
A vékes és bünös meg bírságotlássék*

*Fü, Fa, Vetés tiltva s a Falu Uttzája
Falu Gyümöltésének s kertjei karoja
E könyvben van írva modja és poenája²
Itt meg találhat ia a Falu Birája.*

A székely falutörvények lényegében a falusi közösségek belső rendtörvényei. A két elsőre, az 1581-ből származó, már idézett gyergyóújfalusi, valamint az ugyanezen év „pünköst nap után való kedden” kiadott, a sepsi széki Zalán községből származottra azért tekinthetünk kellő tisztelettel, mert több mint négyszáz esztendővel ezelőt keletkeztek, és a magyar falusi irásbeli szabályalkotás fennmaradt legrégebb emlékei közé tartoznak.

E két fontos falutörvény fennmaradása is a véletlenen múlt. A gyergyóújfalui egy XVIII. századi másolatban maradt fenn, amelyet *Kelemen Lajos*, a neves kolozsvári levéltáros, még fiatal tanárjelölt korában jegyeztet le. A zaláni falutörvényt pedig egy zágoni birtokos, *Szörcey Vince* iratai között találták meg, és még szerencse, hogy idejében lemásolták, mert az eredetét halála előtt több más irattal együtt elégette.

Más módon is pusztultak el falutörvények. A Székely Nemzeti Múzeumban egykor harmincnolcat őriztek, közülük harmincöt a második világháború folyamán elszállítás közben Zalaegerszegen megsemmisült. *Imreh István* kolozsvári professzor, aki a falutörvények legkitünőbb ismerője, az ismert székely falutörvények számát hetven-nyolcvan darabra becsüli, de úgy véli, hogy nem reménytelen a további kutatás levéltári fondokban.

A falutörvényekhez tartoznak a gazdasági szakágak külön szabályzatai is, amelyekből valóban nagyon sokat lehetne publikálni, hogy a különböző foglalkozási ágak sajátos tevékenységeinek a jogi oldalát is jól megismerhessük. Ilyenek a szőlőartikulusok vagy hegytörvények, az erdő-, legelő-, halászati, vadászati, kerthasználati („kertségi”), vásári, malom („malombeli”) törvény) stb. szabályzatok.

S végül szeretnénk felvetni a *falutörvények egységes kialakításának* a gondolatát, mint fontos feladatot, amit más népek, például a dánok, a németek, az osztrákok, a svájciak, a svédek és részben más nemzetek is példászerűen megoldottak. *Tagányi Károly*, *Szabó István*, *Wellmann Imre*, *Imreh István* és *Belényesi Márta* gondos előmunkálatai az ilyen nagyszabású vállalkozáshoz már megeremeltették a feltételeket, és talán a mecénás kiadó sem várat sokáig magára.

¹ megfontoltassék

² büntetése